

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора психологічних наук, професора **Ставицького Олега**

Олексійовича

на дисертацію Макогончук Євгенії Сергіївни

«Гандикапізм як чинник становлення образу Я особистості в умовах пенітенціарного закладу»,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Аксіоматичним стало положення психологічної науки стосовно того, що зміст образу Я особистості створюється під впливом соціального середовища. Відмінності соціальної ситуації особистісного розвитку за умов пенітенціарного закладу та вільного існування людини – діаметрально різні. Злам системи цінностей, соціального статусу та соціальної ролі, комунікативні обмеження, різке звуження діапазону реалізації потреб, чітка регламентація життя, зміна правил та порядків співіснування – це лише зовнішня сторона деприваційно-ізоляційних умов в'язниці. Морально-психологічний тиск зростає й витримати його вдається далеко не кожній фізично здоровій людині. Що вже казати про особу, яка має обмежені фізичні можливості?

На перший погляд здається – навіщо займатись психологічними проблемами людей, які засуджені та позбавлені волі. Пересічні громадяни вважають: «Вони скоїли злочин й за це несуть покарання, то що нам до того, як розвивається їх образ Я». Але сенс дослідження авторки дисертації полягає в тому, що ці люди (мова йде про підлітків) повернуться у суспільство й тоді вже запізно буде перейматись внутрішнім світом колишніх засуджених.

Теоретичний розгляд проблеми дослідження Макогончук Є.С. розпочинає з аналізу змісту та структури образу Я особистості. Тут досить

вдало розкрито всю багатовекторність існуючих науково-психологічних уявлень цього складного утворення.

Авторка аналізує праці Р. Бернса, К. Роджерса, Е. Еріксона, К. Юнга, С. Рубінштейна, І. Кона (с. 12 - 13), у яких розглядалися питання генези та сутності образу Я й логічно ув'язує ці теорії з сучасними дослідженнями вітчизняних психологів (М. Боришевський, С. Максименко, О. Киричук, Т. Титаренко, Я. Гошовський, Т. Дмитрова, Р. Моляко та інші).

Грунтовний аналіз досліджень образу Я дисертантка завершує тезою власного трактування образу Я, як потужного регулятивного механізму психічного життя, як своєрідного спонукально-мотиваційного ядра особистості, що засвідчує ключове положення – людина є суб'єктом власної свідомості, спроможним до багатогранного усвідомлення всіх психічних явищ, цілісного й інтегрального осмислення закономірностей і парадоксів внутрішнього і зовнішнього буття (с. 19-20). Саме з такої позиції розуміння образу Я автор підходить до розв'язання поставленого наукового питання.

У другому параграфі першого розділу Євгенія Сергіївна розкриває малодосліджену у царині психологічної науки проблему гандикапізму. Дисертантка обґрунтовано розкриває сутність понять «гандикапізм», «гандикапність» та «комплекс гандикапу», логічно пов'язує ці поняття з існуючими моделями інвалідності та підходами до вирішення проблем ревіталізації неповносправних.

Автор справедливо позиціонує соціальний феномен гандикапізму як негативне, упереджене, навіть сегрегаційне ставлення до людей, які мають певні психофізичні обмеження й, виходячи із цього, розкриває основні соціально-психологічні механізми формування гандикапних реакцій як у самих інвалідизованих, так і у людей з гандикапними характеристиками.

Подальша логіка розкриття досліджуваної проблеми підводить дисертантку до аналізу впливу гандикапізму на психіку дитини (стор. 29-35). Безумовно, це питання цікаве, адже саме у цьому віці (підлітковому) закладаються основні фундаментальні характеристики Я образу. Таким

чином, автор дисертації підкреслює важливість обраної теми та обґрунтовує власне обрання контингенту вибірки.

Заключна частина теоретичного аналізу досліджуваної проблеми присвячена з'ясуванню психологічних особливостей впливу гандикапізму на становлення образу Я людини в умовах позбавлення волі. Специфіка пенітенціарного закладу дозволяє чітко визначити коло учасників соціальної взаємодії: з однієї сторони – це наглядовий персонал, з іншої – власне самі засуджені. Саме у такому порядку й аналізується гандикапний вплив на становлення Я засудженого.

Умови праці в пенітенціарних закладах автор справедливо вважає гостро екстремальними насамперед через цілу низку деструктивних чинників, зокрема:

- збільшення кількості засуджених за особливо складні насильницькі злочини і таких, що мають різні психічні відхилення внаслідок наркоманії і алкоголізму та інших антисоціальних девіацій;

- суттєве омолодження складу співробітників пенітенціарних закладів, життєвий досвід яких обмежується лише рамками сім'ї, навчанням у школі, коледжі, відсутністю досвіду роботи в установах подібного типу.

Саме ці чинники автор вважає безпосередніми факторами гандикапізму, внаслідок чого відбувається байдуже, принизливе, жорстке, жорстоке, меншовартісне, зневажливе ставлення до підлітків-колоністів, а особливо щодо дітей з психофізичними особливостями розвитку.

Продовженням аналізу чинників впливу на становлення Я особистості засудженого підлітка у п.1.3.1. стає підліткова пенітенціарна субкультура, яка є відносно автономним функціонально-смісловим простором, що характеризується своєю системою цінностей, картиною світу, своїм змістом, організацією діяльності і спілкування дітей.

Як підсумок теоретичного аналізу досліджуваної проблеми, автор пропонує розглядати різнорівневу структуру депривованого образу Я з погляду єдності когнітивного, емоційного й регулятивного компонентів і

зіставляти з умовами соціально-психологічної детермінації режиму закладових (пенітенціарних) обмежень. Окрім цього, дисертантка виокремила в образі Я підлітка-колоніста три основні вектори: 1) тілесний образ (самоакцептивний); 2) соціальний (комунікативно-інтеракційно-перцептивний); 3) особистісний образ (особистісні характеристики).

Такий ґрунтовний аналіз дав можливість автору дисертаційного дослідження з достатньою готовністю підійти до емпіричного вивчення поставлених завдань.

Потрібно відзначити логічну архітектуру емпіричної частини дисертаційної роботи, де авторка чітко визначила коло проблемних питань, з'ясувала шляхи їх вивчення, визначилась із методами та поетапно спланувала й зреалізувала процедуру пілотажного, констатувального та формувального дослідження.

Другий розділ роботи Макогончук Є.С. починається із презентації цілого комплексу методів, які дозволяють виявити особливості Я підлітка-колоніста, який зазнає гандикапних впливів. Вдало підібраний та логічно обґрунтований психодіагностичний апарат дослідження (загалом авторкою було використано 10 незалежних діагностичних методик, це без урахування спостереження, соціометричних методик, бесіди, біографічного методу, методу вивчення продуктів діяльності), дав змогу максимально ідентифікувати змістову конструкцію образу Я засуджених осіб із обмеженими фізичними можливостями. Імпонує також факт, що кожна з методик, на основі попередньої апробації, була оцінена на валідність і надійність.

Організація будь-якого емпіричного дослідження – процес особливий та відповідальний, адже достовірність та об'єктивність первинних показників досягається саме на цьому етапі, від якого залежить подальше використання та інтерпретація отриманих результатів. Організація дослідження в умовах колонії та в'язниці – завдання ще складніше, оскільки умови його проведення суттєво ускладнюються особливостями пенітенціарних закладів (режимність,

соціальна ізоляція, особливий мікроклімат, сенсорно-комунікативна деривація, особлива субкультура, специфіка міжособистісних стосунків тощо). Саме тому авторка дослідження присвячує цілий параграф роботи (п. 2.2) для опису принципів, процедури та особливостей такої психодіагностичної діяльності.

З метою економії обсягу тексту дисертації, Макогончук Є.С. відразу в підрозділі 2.3 переходить до аналізу отриманих факторних нагрузок та змістовно їх інтерпретує.

Широкий спектр доцільного використання методів математичної статистики, дозволив максимально виважено підійти до змістовної інтерпретації емпірично отриманих результатів та спочатку визначити психодіагностичний профіль образу Я підлітків-колоністів з обмеженими фізичними можливостями, згодом у п. 2.3.1 розкрити та обґрунтувати відповідні профілі у підлітків з пенітенціарного закладу, спеціальної школи-інтернату і навчально-реабілітаційного центру.

Особливо слід відмітити глибокий змістовний аналіз та інтерпретацію складових кожного визначеного фактору, причому це здійснено з відповідним порівнянням аналогічних або подібних попередніх наукових розвідок ряду вітчизняних науковців (Я. Гошовський, О. Гуменюк, О. Дікова-Фаворська, І. Мудрак, Т. Дмитрова, О. Ставицький).

Завдяки проведеному факторному аналізу вдалося встановити важливі та більш притаманні досліджуваним показники, які склали сутнісно-семантичне наповнення кожного фактора та дати їм назву. Здійснене структурно-семантичне порівняння факторів усіх трьох груп досліджуваних дозволило дисертантці з'ясувати рівень представленості ключових параметрів і основних показників образу Я в депривованих підлітків, які підпали під вплив гандикапізму. Встановлення особливостей, певних подібностей і відмінностей допомогло з'ясувати специфіку впливу негативних соціально-психологічних детермінант і насамперед гандикапізму

на становлення образу Я дітей з обмеженими психофізичними можливостями.

Основним висновком емпіричної частини дослідження стало переконання автора у необхідності здійснення ревіталізаційної діяльності з депривованими підлітками-колоністами, які зазнали та підпадають під негативний вплив гандикапізму, з метою гармонізації внутрішнього світу знедоленої ув'язненої дитини та розробки оптимістичних напрямків її подальшої соціалізації за умови вільного життя.

Загальноконцептуальні особливості здійснення психокорекційної роботи з визначеною категорією підлітків розлого та переконливо розкрито у п. 3.1.

Третій розділ дисертації Євгенії Сергіївни присвячений презентації генетично-психологічного розвивально-тренінгового підходу до оптимізації становлення образу Я у підлітків-колоністів. Тут дисертантка розкриває особливості тренінгово-корекційної розвивальної роботи з підлітками-колоністами в контексті ресоціалізації як комплексного ревіталізаційного (психореабілітаційного, рекреаційного, соціореабілітаційного та ін.) підходу.

Розроблена автором «Програма розвивального медіально-рефлексійного комунікативного тренінгу для зниження негативного впливу гандикапізму на становлення образу Я особистості» мала на меті вивчення соціально прийнятних, некримінальних способів подолання ситуацій, що виникають у підлітків з психофізичними обмеженнями, які відчувають зневагу, занедбаність і меншовартість через гандикапне ставлення до них як до соціальних аутсайдерів та осіб з низьким статусом і непоцінюваними ролями в ієрархії міжособистісних взаємин.

У цьому ж розділі автор представляє кількісно-якісну оцінку ефективності впровадження розробленої програми тренінгу. З'ясовано наявність статистично значущих відмінностей в учасників експериментальної групи до і після корекційної роботи за показниками «Глобальне самоствавлення», «Диференційоване самоствавлення» та

«Спроможність до конкретних комунікативно-операційних дій у ставленні до свого Я» (за „Тестом-опитувальником самоствавлення” (В. Столін, Л. Пантелєєв)). Слід відзначити, що таких змін у конструктах образу Я в учасників контрольної групи не було виявлено, що є свідченням дієвості запропонованої програми ресоціалізації та ревіталізації підлітка-колоніста.

Отримані позитивні результати після проведення корекційної роботи й за іншими показниками, які діагностовано зокрема: за „Шкалою самоповаги”, (М. Розенберг), за „Тестом самоакцептації підлітків і сприймання батьківських установок стосовно них” (М. Алексєєва, О. Насонова), за „Методом багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин” (Т. Лірі), за „Методикою діагностики рівня невротизації” (за Л. Вассерманом), за „Методикою діагностики особистісної тривожності” (Ч. Спілбергер, Ю. Ханін), за «Шкалою тривожності» (А. Прихожан), за „Методикою діагностики рівня суб’єктивного відчуття самотності” (за Д. Расселом, М. Фергюсоном), за „Методикою діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту” (В. Бойко).

Таким чином, задіяння генетично-психологічних розвивально-тренінгових підходів, зокрема у варіанті медіально-рефлексійного комунікативного тренінгу, дозволило істотно знизити негативний вплив гандикапізму на становлення образу Я в підлітків пенітенціарного закладу.

Поставлені у вступній частині завдання науково-пошукової роботи повністю виконані.

Дисертаційне дослідження відзначається науковою виваженістю, цілісністю та інноваційністю, однак вважаємо доцільним дещо уточнити та зробити окремі зауваження.

1. Для чого було нумерувати параграф 1.3.1, якщо не має 1.3.2.? Краще було б просто визначити його як 1.4. Це також стосується і п. 2.3.1, який значно обтяжений змістовно, та міг бути розбитий на 3 підпункти (за статусом установи утримання досліджуваних підлітків).

2. Які неповносправні підлітки були включені до вибірки дослідження, тобто, які у них вади розвитку, які захворювання вони мали (за нозологією)?
3. Дисертантка в дисертаційній роботі досить часто (стор. 7, 73, 82, 90, 93, 101, 108, 130, 189) наголошує про залучення до дослідження «гомогенної вибірки за статевою маскуліною ознакою» та практично не вживає категорії «чоловіки», або «хлопці», підкреслюючи цим соціальні, тобто гендерні характеристики учасників дослідження. Звідси запитання: коли і як здійснювався відбір саме таких оптантів, адже й серед представників чоловічої статі, в тому числі й в середовищі пенітенціарних закладів, є чимало носіїв фемінних та андрогінних якостей?
4. На стор.130 дисертації Ви ставите в один понятійний ряд такі категорії як гандикапізм, конфлікт, агресія, аутоагресія, депресія, фрустрація, в цей же час (стор. 24, 28, 41, 42, 43, 136, 141, 145, 189, 197 та ін.) Ви стверджуєте, що до проявів гандикапізму можна віднести агресію, аутоагресію, депресію, фрустрацію. Чим можна пояснити таке різне бачення одних тих самих категорій?
5. На стор. 153 дисертації Ви обґрунтовано стверджуєте, що «найоптимальніші кількісні параметри для успішного функціонування розвивально-тренінгової групи підлітків-колоністів знаходяться у межах 7-8 осіб.», в той час, коли наповненість Т-груп Вашого формувального експерименту становила 25 осіб (стор.6 автореферату та стор. 7, 161 дисертації). Чому так?

Проте, наведені зауваження не носять принципового характеру і не знижують наукової цінності винесених на захист основних положень дисертації.

Автореферат відповідає основному змісту дисертаційної роботи, найважливіші результати дослідження знайшли достатнє висвітлення у 13

публікаціях автора та у матеріалах колективної монографії й апробовані на двадцяти науково-практичних конференціях та семінарах.

Результати науково доробку дисертантки знайшли своє практичне втілення у діяльності управління державної пенітенціарної служби України у Волинській області, Ковельської виховної колонії, комунального закладу «Луцький навчально-реабілітаційний центр Луцької міської ради», Луцької спеціалізованої школи I-III ступенів № 1 та були використані у підготовці студентів-психологів у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, про що свідчать відповідні довідки про впровадження.

Дисертаційна робота Макогончук Є.С. є завершеною самостійною науковою працею, яка відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор – Макогончук Євгенія Сергіївна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри біології

Міжнародного економіко-гуманітарного
університету імені акад. Степана Дем'янчука

О.О. Ставицький

21 листопада 2016 р.

Підпис Ставицького О.О. засвідчую.
Начальник відділу кадрів
Міжнародного економіко-
гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
Макогончук Є.С.